NICOLAE MILESCU SPĂTARUL ŞI TRADUCEREA BIBLIEI – CÂTEVA ASPECTE

MIOARA DRAGOMIR
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi
mioaradragomir_2006@yahoo.com

Résumé: La démarche de Milescu de traduire la *Bible* est née dans un milieu favorable et les données que nous avons aujourd'hui montrent qu'il a été soutenu, très probablement, par Dositheos, le futur patriarche de Jérusalem (à partir de 1669), et par l'élite orthodoxe de Constantinople, dirigée par celui-ci. Tout de même, paradoxalement, le nom de Milescu est complètement absent du texte imprimé de la *Bible de Bucureşti* (1688). Nous croyons que ces deux aspects sont liés l'un à l'autre. En réunissant toute une série de données sur la vie de Milescu, des temoignages de son oeuvre et en mettant en évidence certaines dimensions de sa personnalité, il nous apparaît de plus en plus claire une hypothèse qui explique pourquoi son nom est absent de la *Bible de Bucureşti*. Le fait qu'il avait travaillé à la traduction du texte sacré est de notoriété (dans les préfaces des deux manuscrits bibliques contemporains, son nom et son manuscrit sont évoqués plusieurs foix). Devenu chef de l'Église orthodoxe, Dositheos sera excessif en ce qui concerne l'influence de la partie grecque-orthodoxe en Russie. Il n'accepte pas la position équilibrée de Milescu, le considère comme un traître et le dénigre. Le texte imprimé de la *Bible de 1688* était un événement en soi, avec son faste et son importance. Nous pensons que l'absence du nom de Milescu a, directement ou indirectement, une relation très étroite avec l'attitude de Dositheos. Comme celui-ci avait une grande influence à Constantinople, mais aussi en Russie et dans les Pays Roumains, il a pu intervenir en défaveur de Milescu même directement. En tout cas, comme son attitude était connue et comme il était assez redoutable, il nous semble évident qu'il a influencé au moins indirectement le milieu orthodoxe de la Valachie. Très probablement, cette situation a attiré ce geste radical de la part des boyards et des clercs roumains qui voulaient satisfaire le patriarche au détriment de leur compatriote qui avait le mérite d'avoir réalisé la première traduction intégrale de la *Bible*, qui avait servi avec fidélité sa nation et l'orthodoxie et qui avait beaucoup d'autres qualités encore.
Mots clés: traduction de la *Bible*, patriarche Dositheos, conflit orthodoxe latin-orthodoxe grec.

1. În problematica traducerii *Bibliei* de către Nicolae Milescu Spătarul, una dintre chestiunile care s-au pus în discuţie a fost motivul sau motivele care l-au determinat pe cărturarul moldovean să întreprindă şi să realizeze o lucrare atât de grea, iar o alta a fost aceea că, în pofida acestui fapt, în final, în *Biblia de la Bucureşti*, tipărită în

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

1688, numele său nu este pomenit nicăieri. Cercetând contextul vieţii sale, în special din acea perioadă, coroborând datele care se cunosc în prezent şi mărturii pe care Milescu însuşi le-a lăsat, am ajuns la o ipoteză care ne arată că aceste două chestiuni au legătură între ele şi explică de ce numele lui Milescu lipseşte din textul tipăriturii.

2. În ce priveşte resortul care a determinat traducerea *Bibliei*, pe de o parte, şi realizarea acestui demers anume de către învăţatul moldovean, pe de altă parte, Virgil Cândea este de părere că „Apariţia unor interese culturale independente de necesităţile imediate ale Bisericii la cărturarii noştri explică mai bine traducerea cărţii decât iniţiativa Bisericii, aşa cum s-a crezut până acum" (Cândea 1979: 114) şi „acest imens efort filologic şi editorial, fără precedent în cultura românească de până atunci" (*idem*), este motivat prin „interesul cultural pentru acest corp de scrieri [adică texte din *Biblie*]" (Cândea 1979: 115). Argumentele sale se referă la formaţia umanistă a lui Milescu şi, totdeodată, la concepţia sa filologică asupra modalităţii în care va traduce textul sacru. „Folosirea unei ediţii protestante a *Septuagintei*, adoptarea conţinutului şi diviziunilor interioare ale acestei ediţii, păstrarea în *Vechiul Testament* a unui text apocrif respins de Biserica ortodoxă [...], atenţia pentru aparatul critic sunt ale unui cărturar care – afirmă filologul bucureştean – *osteneşte pentru cultura* [s.a.] neamului său, vrând să dea o traducere la înălţimea oricărei ediţii străine" (Cândea 1979: 115) şi susţine în continuare, într-o notă: „*Biblia* din 1688 nu a fost tipărită pentru citit în biserică" (Cândea 1979: 115). Întrutotul de acord cu motivaţia şi argumentele lui Virgil Cândea, credem totuşi că a mai existat o dimensiune esenţială, în care acest cărturar a fost implicat din plin şi care are un rol important în demersul de traducere a *Bibliei*. Nicolae Milescu Spătarul era şi profund ortodox şi bun cunoscător al chestiunilor de dogmă. Pe lângă aceasta, învăţătura, capacitatea de lucru, calităţile şi cunoaşterea mai multor limbi, alături de alte aspecte importante ale personalităţii sale, l-au făcut pe Dositheos, ales în 1669 patriarh al Ierusalimului, să şi-l apropie şi să-l integreze în mişcarea pe care o coordona în Constantinopol şi, din fosta capitală bizantină, unde stătea de fapt, prin emisari, în diferite ţări. Dositheos este, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, figura dominantă a ortodoxismului. Faptul că devine un cap important al bisericii îi conferă mai multă putere, influenţă şi notorietate. Implicat în disputele cu celelalte culte şi, cu atât mai mult, în eliberarea popoarelor ortodoxe – în primul rând cel grec – de sub puterea otomană, împreună cu cei care îi erau apropiaţi, patriarhul grec a creat un adevărat plan pentru atingerea acestor două idealuri: apărarea ortodoxiei şi eliberarea de sub turci.

Credem că Dositheos nu numai că nu este străin de momentul traducerii *Bibliei* de către cărturarul moldovean, ci, mai mult, întregul context al vieţii ortodoxiei din Constantinopol, dominat, pe de o parte, de această luptă, iar pe de alta de disputele în chestiuni de dogmă, ne determină să credem că acolo s-a născut şi acest gând, pentru înfăptuirea căruia avea să fie ales Milescu. Cel mai probabil, clerul arhierarhic român a fost înştiinţat de această hotărâre, dacă luăm în considerare faptul că Dositheos a avut din ce în ce mai strânse relaţii cu Ţările Române, unde a şi locuit o

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

vreme[1]. Ulterior momentului la care ne referim, „El a reuşit să întemeieze în Principatele Române tipografii şi şcoli greceşti; prieten şi sfătuitor al voievozilor români, influenţa sa asupra bisericii româneşti avea multă greutate. Încercarea unei mişcări de civilizaţie în Ţara Românească, întreprinsă de Constantin Brâncoveanu, a fost, în mare parte, prezidată de el" (Panaitescu 1987: 60). Nicolae Milescu Spătarul, primul care a realizat un proiect atât de dificil precum traducerea *Bibliei* din greceşte într-o ediţie de tip filologic, prin comparaţie cu *Biblii* latineşti şi cu cea slavonă, operaţiune care cerea în acelaşi timp şi implicare prin sentimentul religios, avea, în acelaşi timp, şi pregătirea filologică necesară şi, foarte probabil, aşa cum afirmă Virgil Cândea, a avut conştiinţa că acest proiect este şi un fapt cultural important pentru neamul său, căci în sufletul său credinţa se împletea cu cultura[2]. El a acţionat, atunci când a fost gândit proiectul traducerii *Bibliei*, aşa cum a făcut şi în ultimii treizeci şi şapte de ani din viaţa sa, în slujba ţarilor Rusiei, adică intervenind de fiecare dată când compatrioţii săi, voievozi, înalţi clerici, precum mitropolitul Dosoftei al Moldovei, sau oameni mai puţini cunoscuţi, au avut nevoie (Panaitescu 1987: 71-73). Alegerea ediţiei protestante a *Septuagintei* de la Frankfurt este uşor de explicat. Aşa cum observă şi Virgil Cândea, dând exemplul lui Nicolae Glyky, care o retipăreşte în tipografia sa, „era o părere împărtăşită în lumea cărturarilor greci" considerarea acestei ediţii drept reper (Cândea 1979: 116).

3. Nicolae Milescu Spătarul este unul dintre puţinii învăţaţi români desăvârşiţi ai vremii, dacă nu chiar unicul, cu ştiinţă de carte, poliglot, cu o bună pregătire dogmatică, cu o credinţă bine înrădăcinată în suflet, cu bune relaţii şi cunoscut atât în Orient, cât şi în Occident; aceste dimensiuni esenţiale ies în evidenţă din toate lucrările sale, fie traduceri în româneşte, fie scrieri în latină sau greacă. Cu toate acestea – fapt semnificativ pentru cunoaşterea personalităţii sale –, Milescu este un om demn, dar în acelaşi timp un smerit în adevăratul sens al cuvântului, care conştientizează întrutotul dificultatea de a pătrunde în adâncurile dogmei, după cum ne putem da seama cel puţin din următoarea afirmaţie pe care o aflăm în introducerea la *Enchiridion*:

> „Am hotărât (deşi sânt mult departe de a trăi drept şi de a înţelege bine şi am dobândit înţelepciunea ca un copil abia cu vârful degetelor) să explic religia grecească

[1] „În 1669, a fost ales patriarh al Ierusalimului, dar locuia mai ales la Constantinopol şi în Principatele Româneşti" (Panaitescu 1987: 59).

[2] Vezi în acest sens, printre altele, diversele observaţii din Manual şi, de asemenea, pasajul referitor la etimologia numelui divinităţii creştine şi încercarea de ierarhizare a limbilor după folosirea lor în *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*..., remarcată şi de V. Cândea şi Traian Diaconescu (Dragomir 2007a: 388). Multe observaţii legate de acest subiect am întâlnit în Mihail 2009. În ce ne priveşte, arătând, pe bază de argumente, că *Hronograf den începutul lumii* din ms. *3517* este o traducere a lui Nicolae Milescu Spătarul, am vorbit despre sentimentul religios, evident în această traducere, dar şi ca trăsătură generală a oamenilor învăţaţi ai epocii (Dragomir 2007b: 55-57).

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

> acelora care, precum plăgile Egiptului, au intrat pe furiş în Biserică, îndemnat de dorinţa numitului bărbat preaînţelept [adică Arnauld de Pompone], ca să pornesc această operă mai presus decât puterile mele" (MANUAL: 37).

Iar în finalul *Enchiridionului*, cu multă înţelepciune şi respect pentru ierarhia bisericească, aducând ca mărturie cărţile Sfinţilor Părinţi, virtuţile şi minunile lor, trimite, pentru o mai largă tratare a problemelor, foarte probabil şi ca măsură de precauţie, la autorităţile constantinopolitane:

> „Nimic nu este absolut pentru toată lumea. Ceea ce tu lauzi, altul dispreţuieşte. De aceea, cel care dă crezare mai mică acestui Manual, acela să consulte Constantinopolul, mama Bisericii Orientale, să propună pe larg îndoielile sale şi să aştepte combaterea mai amplă a opiniilor sale" (MANUAL: 55 şi 57).

Credem că plecarea sa în 1664, poate nu întâmplător după traducerea *Bibliei*, de la Constantinopol în Europa de Apus, la Berlin, apoi Stettin şi Paris, are rostul unui emisariat din partea cercului ortodox din fosta capitală bizantină, condus de Dositheos. Chiar la începutul *Enchiridionului*, Milescu aduce o explicaţie fără echivoc despre importanţa transmiterii învăţăturii ortodoxe în Occidentul care voia să ştie mai multe despre acest subiect, invocând în acelaşi timp şi problema politică a grecilor şi a celorlalte popoare ortodoxe, aflate sub dominaţia turcă:

> „Nimănui să nu-i pară de mirare dacă, până acum, nu s-au scris cărţi greceşti care să explice ţărilor europene religia pură a Bisericii Orientale, a mamei străbune şi a moaşei creştinilor, căci puţini dintre greci trec prin aceste părţi şi aceştia aproape simpli şi neînvăţaţi, din pricina tiraniei sub care gem" (MANUAL: 35).

Că ambasadorul Franţei în Suedia, marchizul Arnauld de Pompone, descoperă uimit un reprezentant atât de instruit venind din părţile „Tartariei" este important, însă mai grăitor încă, din punct de vedere cultural, religios, dar şi diplomatic, este că, din multele discuţii pe care le au, printre altele, el află de la Milescu un răspuns care interesa lumea diplomatică, anume cărui fapt se datorează atitudinea patriarhilor Moscovei şi cărei cutume:

> „Il a esté long-temps Ministre de ses Princes à la Porte et c'est par là qu'il m'a expliqué que ce que le Résident de Suède mande de Moscou ne peut-estre, parce qu'ils ne sortent pas ainsi de leurs siège. Ce sont seulement leurs Legats qu'ils envoient pour appaiser le trouble que la déposition du Patriarche de Moscovie avoit causé" (ARNAULD-NICOLE 1713: 321).

În urma periplului în Occident, după o scurtă revenire în Adrianopol, unde se întâlneşte cu Panaiotis Nicusios, mare dragoman al Porţii şi prieten din acelaşi cerc, trecând prin Serbia, Ungaria şi Polonia, Nicolae Milescu Spătarul se stabileşte definitiv în Rusia. Dacă nu avem documente care să ateste faptul că în Occident a îndeplinit (mai mult implicit decât explicit) misiunea de emisar al Constantinopolului din partea patriarhului Dositheos, de astă el apare în chip clar ca trimis al Constantinopolului, cu recomandare de la Dositheos către ţar. Odată ajuns în Rusia, Milescu intră în slujba ţarului, dar este în continuă colaborare cu grecii

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

aflaţi aici şi cu Constantinopolul. Dositheos avea o relaţie foarte strânsă cu Rusia, pe care o vedea ca pe un spaţiu de propagare a ortodoxismului în limba greacă şi un aliat împotriva turcilor:

> „La Moscova, influenţa lui era foarte mare; era consultat asupra afacerilor interne ale bisericii ruse, asupra întemeierii şcolilor şi mai ales asupra politicii orientale. Ambasadorii ruşi la Constantinopol aveau, printre instrucţiunile lor, ordinul de a urma directivele date de Dosithei; corespondenţa acestuia cu ţarii este foarte voluminoasă; el le raporta despre activitatea ambasadorilor lor. Ţarului Alexei îi scria: «Lăsaţi pe polonezi în pace, atacaţi întâi pe turci»" (Panaitescu 1987: 60).

În 1682 Dositheos obţine de la ţarul Feodorov înfiinţarea unei Academii greco-slave la Moscova, condusă de fraţii Lihudi, iar şcoli greceşti au fost create în capitala rusă de personalităţi ca Meletie Sirigos şi Paisie Ligaridis. În această şcoală superioară, el propune ca materii gramatica, poezia, retorica, logica, dialectica şi, bineînţeles, limba greacă, şi interzice ferm învăţarea limbii latine, pe care o consideră limba catolicismului, periculoasă pentru învăţăcei şi chiar pentru dascăli. Discordanţa între curentul grec-ortodox şi cel latin-ortodox din Rusia se adânceşte şi, în 1685, izbucneşte un conflict puternic între cele două şcoli, conflict în care Dositheos duce o luptă înverşunată. El scrie ţarului Petru cel Mare:

> „Greaca este la originea raţiunii, a ştiinţei şi a religiei. Superioritatea sa este triplă: ea stă la baza civilizaţiei antice, a religiei creştine şi este mai aproape de limba slavonă. Iată pentru ce am dorit să trimit profesori greci în Rusia" (*apud* Panaitescu 1987: 61).

Mai mult, el cere ţarului să interzică latina în imperiul rus (Panaitescu 1987: 61).

Implicat în viaţa Rusiei şi trimis acolo de Dositheos ca emisar de bază, Milescu nu putea rămâne în afara acestei dispute. Petru cel Mare nu acceptă influenţa lui Dositheos; introduce latina şi promovează modelul occidental. În conflictul dintre cele două partide, Milescu îşi exprimă poziţia în lucrarea *Scurtă demonstraţie spre a dovedi că ştiinţa şi limba eleno-greacă sunt mai folositoare decât ştiinţa şi limba latină şi care este câştigul pentru poporul slavon* (*apud* Panaitescu 1987: 87). Ca om instruit în Academia Patriarhiei din Constantinopol şi care ştia şi importanţa cunoaşterii şi folosirii limbii latine, inclusiv în comunicarea cu învăţaţii din Occident, el însuşi scriind o operă în latină, Milescu îşi dă seama încă din această perioadă de exagerările partidei greceşti, conduse de Dositheos. În scrierea amintită, în spiritul ideilor de la Marea Şcoală din Constantinopol, el susţine superioritatea limbii şi culturii greceşti în raport cu cea latină, afirmă că limba greacă este fundamentul creştinismului, dar emite şi idei moderatoare: „După ce ai învăţat greaca, nu mai este primejdie să înveţi latina; este mare primejdie pentru credinţă numai în cazul în care ai învăţa latina mai întâi" (*apud* Panaitescu 1987: 89). Această atitudine este considerată nesupunere şi ca urmare, de aici până spre sfârşitul vieţii, îi aduce suspiciunile celui care îl trimisese în Rusia şi multe necazuri din partea partidei greceşti (Panaitescu 1987: 77-78)[3]. Mai

[3] Învinuit pe nedrept şi supus mai multor intrigi ale partidei greceşti de-a lungul timpului, Milescu scrie într-o scrisoare către cancelarul Rusiei: „Lucrez în acest serviciu de treizeci şi

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

târziu, în 1703, când Petru cel Mare reformează sistemul după model occidental şi introduce, desigur, latina în Academia din Moscova, Milescu este alături de el. Din această perioadă datează o scrisoare a sa către cancelarul Golovin, în care vorbeşte despre temperamentul patriarhului Dositheos şi din care putem înţelege uşor că atitudinea şi denigrările acestuia au avut un rol hotărâtor – influenţa sa fiind altădată în sens bun, de astă dată greu de suportat – în viaţa lui Milescu:

> „Prea sfântul (Dosithei) e foarte mânios împotriva mea; mă învinovăţeşte de a-i fi micşorat autoritatea, aliindu-mă cu partidul episcopului de Riazan [Iaworski, conducătorul occidentalizării], nemaiţinând seamă de scrisorile sale. Îi cunosc caracterul încă din tinereţe: e atât de iute la mânie, că nu va ierta nimănui, nici în faţa altarului" (Panaitescu 1987: 77).

4. Cunoscând de la Milescu însuşi reacţia fostului său prieten, credem că acesta este momentul în care el intră în dizgraţie şi este repudiat de partida greacă în frunte cu Dositheos. În toiul acestui conflict şi în cadrul acestei stări de lucruri apărea *Biblia de la Bucureşti*, a cărei tipărire a durat un an, timp în care conflictul continua să se desfăşoare. Faptul că numele lui Milescu nu apare nicăieri în conţinutul ei credem că are legătură directă, într-un fel sau altul, cu atitudinea lui Dositheos faţă de cărturarul moldovean. Fie acesta transmite fără înconjur voievodului Şerban Cantacuzino, boierilor şi clerului voinţa sa ca numele Spătarului să nu fie pomenit în prefaţa *Bibliei* aflată în curs de tipărire şi urmând să apară în preajma acestor evenimente, fie, foarte probabil, această decizie a fost luată chiar de boierii şi clerul locului, aflaţi în strânsă relaţie cu Dositheos şi care preferă să facă uitat numele lui Milescu dintre „oamenii locului" care au trudit, decât să-l supere pe capul bisericii ortodoxe. Altfel nu se explică de ce numele Grecenilor apare în semnarea stihurilor asupra stemei (Radul logofătul), la finalul cărţii[4], precum şi al lui Mitrofan, cel ce a îngrijit timp de un an apariţia tipăriturii, la care a şi diortosit, cum aflăm din nota destul de largă, făcută de el însuşi la sfârşitul tipăriturii (BIBLIA 1688: 933). De asemenea, în prefaţa domnitorului se pomeneşte la modul general despre cei care au participat la traducerea *Bibliei*, în formularea „ai noştri oameni ai locului, nu numai pedepsiţi întru a noastră limbă, ce şi de limba elinească având ştiinţă ca să o tălmăcească" (BIBLIA 1688: XXIII), iar în prefaţa lui Dositheos însuşi, închinată voievodului, se subliniază în mai multe rânduri importanţa apariţiei tipăriturii şi se laudă sprijinul dat de voievod la această lucrare, spre binele ortodoxiei române:

> „Şi de are Ptolemeu, împăratul Eghipetului, mai mare laudă, care au tălmăcit *Sfânta Scriptură* den limba ovreiască spre cea elinească, decât au zidit ceale de la Memfes piramide şi au tocmit ceale patru cărţi de astronomie, cu cât mai vârtos Măria Ta eşti vreadnic de multe şi mari laude, care o ai tălmăcit spre limba cea de moşie a locului,

cinci de ani şi n-am auzit niciodată până acum astfel de vorbe împotriva mea... Dumnezeu să-i pedepsească!...", încheie el exasperat (*apud* Panaitescu 1987: 77-78).

[4] „Tipăritu-s-au această sfântă carte [...] cu nevoinţa şi îndireptarea celor ce s-au întâmplat dascali şi mai mult desluşindu-se pre limba rumânească de cei mici şi plecaţi dentru slugile Măriii Sale, Şărban biv 2 logofet i brat ego Radul log[ofet]" (BIBLIA 1688: 932).

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

nu spre trufă, precum acela, ce pentru mântuirea noroadelor şi duhovnicească hrană a credincioşilor" (BIBLIA 1688: XXXI).

Totuşi, în izvoarele interne[5], numele lui Nicolae Milescu Spătarul apare în două manuscrise din epocă, ms. 45[6] şi ms. 4389[7] – rămase în uitare şi descoperite abia în prima jumătate a secolului al XX-lea – în care, în prefaţă, celor care au copiat li s-a părut normal să vorbească despre izvodul său şi au făcut-o destul de larg. Conţinutul ms. 45 prezintă mari asemănări cu textul *Bibliei de la 1688*, prin urmare el fusese cunoscut celor care au participat la apariţia tipăriturii, în primul rând boierilor Greceni, care l-au folosit din plin, dar cu toate acestea ei nu-l pomenesc în tipăritură pe Milescu. Trebuie să remarcăm că statutul celor două manuscrise este diferit de tipăritură: aceasta avea să apară în mai multe exemplare, cu fastul şi anvergura unei lucrări tipărite, a cărei prefaţă este scrisă de însuşi patriarhul Bisericii Mari, Dositheos, şi care se realizează cu sprijinul şi cheltuiala voievodului. Astfel ne

[5] Sursele externe despre opera şi activitatea lui Milescu erau cunoscute de pe vremea lui A. Philippide şi a elevului său, G. Pascu, autorul unei lucrări despre epoca veche, în care mărturiseşte că scrie despre Milescu bazându-se mult pe lucrările europene în care se vorbeşte despre boierul cărturar moldovean (Pascu 1922: 85-96).

[6] Cum spuneam şi altădată, vorbind despre *Hronograf den începutul lumii,* o altă traducere despre care noi credem, cu argumente, că este a lui Milescu, numele său nu apare în prefeţele textelor la a căror traducere a muncit, cu excepţia *Cărţii cu multe întrebări*…, şi aici, parţial. Dacă nu ar fi fost pomenit în prefeţele ms. 45 şi 4389, nu am fi ştiut din alte surse scrise la noi că Milescu a avut un manuscris al traducerii *Bibliei* (Dragomir 2007b: 172). Chiar la începutul *Cuvântului înnainte către ci<ti>tori* din ms. 45, se spune: „Am scosu-o pre limba rumânească den izvodul lui Necolae cartea aceasta ce să chiamă *Biblia*" (MONUMENTA 1988: 155). Mai încolo vorbeşte despre originalul grecesc şi despre celelalte alese de Milescu: „Iară Necolae, vrând să aducă şi el cartea aceasta den elinie la rumânie, nefiind altă dată scoasă la rumânie, au socotit şi au ales un izvod carele-i mai ales decât toate altele, tipărit în Frangofort şi ales foarte bine pre limba elinească, şi dedesupt cu multe arătări şi cuvinte puse cum li-au tălmăcit alţii" (MONUMENTA 1988: 157). De la Dumitru Dălgopolscom, care a scris prefeţele ms. 45, aflăm că manuscrisul lui Milescu era unul încheiat, în toată regula, inclusiv cu prefaţă. Acest copist descrie cam ce conţinea prefaţa scrisă de Milescu şi se raportează la ea explicit: „aşa scrie el la prêdoslóviia lui" (MONUMENTA 1988: 157), în câteva locuri arătând ce a adăugat el la izvodul lui „Necolae".

[7] De la cel care a scris prefaţa ms. 4389 aflăm, de asemenea, mărturii despre manuscrisul lui Milescu: „Nevoitu-ne-am a prepune această sfântă şi de Dumnezeu suflată carte carea <se> cheamă *Biblia*, adecă toată cartea legii şi cu toţi prorocii, pre limba rumânească, carea până acum într-această limbă a noastră rum<ănea>scă nu foarte se-au aflat prepusă, fără numai un izvod scris cu mâna, p<re c>are l-au fost prepus Nicolae, spătariul moldovean, dascal şi învăţat în limba elinească, care l-au izvodit de pre izvodul elinesc ce s-au tipărit <în> Frangofort" (Monumenta 1988: 173). În alt loc, prezentând diversele probleme ale traducerii cărţii şi vrând să clarifice, de exemplu, situaţia privitoare la a treia carte a Ezdrei, din nou aminteşte de manuscrisul lui Milescu: „Pentr-acêea nici în izvodul cel rumânesc, care au fost prepus mai denainte de Nicolae spătaru, nu fu scris, iar în izvodul cel slovenesc şi cel lătinesc fiind [...], şi noi o am prepus" (Monumenta 1988: 165).

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

explicăm cum în prefeţele celor două manuscrise numele lui Milescu nu este ignorat şi munca lui pomenită. Aceste manuscrise se poate să nici nu fi fost cunoscute patriarhului Dositheos şi, chiar de ar fi fost, el nu le-a acordat atenţia datăă tipăriturii.

Într-o lume dură şi plină de primejdii, chiar printre cei de o religie sau de un neam, precauţiile lui Milescu fuseseră exprimate încă din finalul *Enchiridionului*: „În cele spuse, noi ne-am străduit pentru adevăr, încât nici un grec, afară de cel foarte incult, nu poate să ne învinuiască de neştiinţă sau de eroare" (MANUAL: 55). Spunând *grec*, el înţelege prin aceasta în primul rând un reprezentant al ortodoxiei şi spune despre el însuşi în începutul *Enchiridionului*, referindu-se, probabil şi la originile sale[8], că este grec „nu numai prin religie, dar chiar prin neam şi limbă" (MANUAL: 37).

5. După părerea noastră, cel mai probabil, demersul lui Milescu de a traduce *Biblia* s-a născut într-un climat favorabil şi a fost susţinut de elita ortodoxă din Constantinopol, în frunte cu viitorul patriarh al Ierusalimului (începând din 1669), Dositheos. În acelaşi timp, însă, ni se conturează din ce în ce mai limpede, în contextul evocat aici, o ipoteză care explică de ce numele său lipseşte din *Biblia de la Bucureşti*. Este evident că această absenţă nu se datorează nici uitării, nici faptului că nu se ştia cine lucrase pentru a da întâiul izvod al traducerii textului sacru în româneşte – izvod care a stat la baza manuscriselor biblice şi a textului tipărit în *Biblia de la Bucureşti* –, ci atitudinii aceluiaşi fost prieten, ajuns capul bisericii ortodoxe, care acum îl denigrează, poate chiar intervenind în defavoarea sa inclusiv în tipărirea *Bibliei* româneşti. În orice caz, atitudinea sa faţă de Milescu fiind cunoscută în Ţara Românească, foarte probabil atrage după sine şi abjurarea din partea boierilor şi a clericilor români, care, deloc surprinzător pentru climatul în care Milescu trăia, voiau să-i facă pe voie patriarhului, dar în detrimentul unui conaţional ce avea meritul izvodului de bază al traducerii *Bibliei*, slujirea cu credinţă a naţiei sale şi a ortodoxiei, un spirit echilibrat şi multe alte calităţi.

Bibliografie

A. Surse

ARNAULD-NICOLE 1713: Antoine Arnauld, Pierre Nicole, *Extrait d'une lettre de M. de Pompone Ambassadeur extraordinaire de sa Majesté Tres-Chrétienne auprès du Roy de Suède*, în *La perpetuité de la foy de l'Église Catholique touchant l'Eucharistie defendue contre le livre du Sieur Claude, ministre de Charenton*, seconde édition, Paris, Jean Geoffroy, 1713.

BIBLIA 1688: *Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, Bucureşti, Editura Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.

[8] Printr-o serie de argumente am susţinut că Nicolae Milescu Spătarul era aromân din Peloponez (Dragomir 2004).

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)

MANUAL: Nicolae Spătarul Milescu, *Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului*, Ediţie îngrijită, introducere, tabel biobibliografic, text stabilit, traducerea textului latin, note şi comentarii, Traian S. Diaconescu, Iaşi, Institutul European, 1997.

MONUMENTA 1988: *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*. Pars I - *Genesis*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1988.

B. Literatură secundară

Cândea 1979: Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.

Dragomir 2004: Mioara Dragomir, *O atestare necunoscută a etnonimului „cuţovlah" în* Hronograful den începutul lumii..., în vol. *Spaţiul lingvistic şi literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, Editura Alfa, 2004, p. 117 – 123.

Dragomir 2007a: Mioara Dragomir, *Nicolae Milescu Spătarul – maniera de traducere a* Cărţii cu multe întrebări foarte de folos…, în volumul *Evoluţia şi funcţionarea limbii – perspective normative în noul context european* (actele Colocviului Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului „Eugen Coşeriu", ediţia a IX-a, Suceava), partea I, Suceava, Editura Universităţii Suceava, 2007, p. 382 – 388.

Dragomir 2007b: Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Probleme de filologie*, Iaşi, Editura Trinitas, 2007.

Mihail 2009: Zamfira Mihail, *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009.

Panaitescu 1987: P. P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708)*, Versiunea românească de Silvia P. Panaitescu, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ştefan S. Gorovei, Iaşi, Editura Junimea, 1987.

Pascu 1922: Giorge Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iaşi, Institutul de Arte grafice „Viaţa românească" S.A. 1922.

BDD-A19629 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:02 UTC)